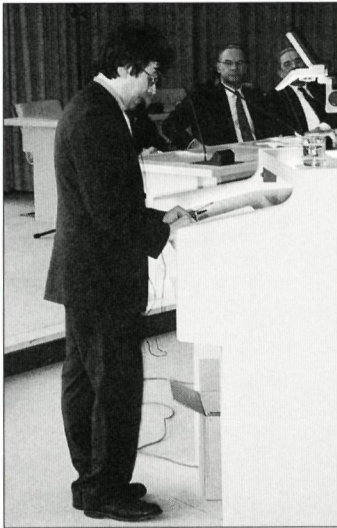

De migratie van Maastricht naar Luik en vice versa (19e en begin 20e eeuw)

Limburgers hebben zich in het verleden niet bepaald onderscheiden als het meest vooruitstrevende deel van 'de natie'. Gesteld voor de keuze tussen traditie of verandering koos Limburg gewoonlijk voor behoud. Dr. Pierre Ubachs doet daarvan in zijn *Handboek voor de geschiedenis van Limburg* uitgebreid verslag: de scheiding van kerk en staat en al die andere vruchten van de Franse revolutie, de integratie in de nationale staat, de uitbreiding van het kiesrecht, de opkomst van de mijnindustrie, wat betreft de Limburgers van toen had het allemaal niet hoeven.¹ Debet aan die conservatieve keuze was het agrarische karakter van het gewest. Het achterlopende ontwikkelingspeil heeft

waarschijnlijk ook een rol gespeeld, alsmede het feit dat het Maasdal eeuwenlang de speelbal is geweest van de Europese mogendheden. Hoe het ook zij, één van de verklaringen waarmee het *Handboek* terecht afrekent, is de misvatting dat dit conservatisme verband zou houden met de excentrische ligging van Limburg. Ubachs wijst erop dat je moeilijk kunt spreken van een geografisch isolement:

'Ook de mensen in het naar alle kanten openliggende Limburg waren steeds mobiel en, als zij in hun geboorteplaats bleven, via verwanten en kennissen betrokken bij gebeurtenissen buiten hun streek. De mensen vertrokken om elders een bestaan op te bouwen, in een ander dorp, een andere stad, een andere streek, soms ver van Limburg gelegen. Een pachter pachtte een hoeve in een ander dorp. Een seizoenarbeider trok jaarlijks tientallen en soms honderden kilometers op en neer tussen zijn woonplaats en zijn seizoenswerk, de dienstplicht dwong jonge mannen tot vele maanden en soms

jaren legerdienst in garnizoenen buiten Limburg, een meisje volgde bij haar trouwen haar man, een kloosterling vertrok naar zijn klooster of naar zijn missiegebied in verre landen, een priester van het bisdom ging naar zijn seminarie en later naar de hem aangewezen standplaats, een bedevaartganger reisde naar ver weg gelegen genadeoorden al naargelang zijn beurs het toeliet, handelaars als de Kempische teuten en de leden van de Venrayse schaapscompagnieën trokken door Europa en de randfiguren in de maatschappij zwierven hun hele leven van plaats tot plaats.²

Er waren dus allerlei wegen waarlangs Limburgers in contact kwamen met andere mensen en andere streken en op die manier konden nieuwe ideeën doordringen. Zo is het bijvoorbeeld gegaan met Willem Vliegen, de latere SDAP-voorman, die in 1882 als drukkersgezel in Luik werkte. De vonk van het socialisme sprong bij hem over toen hij op een zondag, wandelend met zijn meisje op de Boulevard d'Avroy, verzeild raakte in een optocht van Waalse socialisten, die voor algemeen kiesrecht demonstreerden.³ De mobiliteit van de mens is een niet te onderschatten factor in de maatschappijgeschiedenis. Impulsen tot maatschappelijke verandering komen dikwijls tot stand door invloeden van buiten.

Zoals Willem Vliegen waren er meer die in Luik en omgeving een bestaan probeerden op te bouwen. Terloops haalt Ubachs het voorbeeld aan van de werkers die in de negentiende en twintigste eeuw vanuit Belgisch-Limburg en in mindere mate vanuit Nederlands-Limburg naar de fabrieken in Wallonië gingen.⁴ In het licht van de historische betrekkingen tussen Maastricht en Luik, is het interessant om die migratiestroom naar Wallonië verder uit diepen.

Ooit beweerde de invloedrijke journalist en boekhandelaar Mathias Kemp (1890-1964), een broer van de dichter Pierre Kemp, dat een niet gering percentage van Limburgs hoofdstad van Waalse afkomst was en dat huwelijken tussen personen van beide 'volken' vrij veel voorkwamen, ook nog in 1925, het jaar waarin de Limburgse Liga werd opgericht.⁵ Kemp was één van de kopstukken van de Limburgse Liga, een vereniging van malcontente Maastrichtenaren en andere Limburgers die de toenemende Hollandse invloed op Limburg probeerden te keren. De Franstalige invloeden daarentegen werden door Kemp cum suis gekoesterd en in dat licht moeten we zijn uitspraak over het Waalse element dan ook beschouwen. In de beeldvorming is sprake van een intensief verkeer tussen Maastricht en Luik. Wat blijft er over van dit beeld bij nader onderzoek?

Sprekend over de migratie van Maastricht naar Luik en vice versa, ontkomt men er niet aan om ook het Luikerland erbij te betrekken, zoals het ook moeilijk is Maastricht van zijn ommeland te scheiden. Afgezien van het feit dat in de Belgische statistieken Maastricht niet altijd losgeweekt kan worden van de rest van Limburg, is het toevallig ook nog eens keer zo dat het interurbane migratieverkeer deel uitmaakte van een groter systeem in het gebied tussen Maas en Rijn. Deze bijdrage is niet meer dan een eerste verkenning van de contouren van dit systeem. Ik zal me daarbij voorname-

lijk baseren op wat ik daarover in de Franstalige literatuur en in gedrukte bronnen ben tegengekomen. Het accent ligt op de periode 1830-1910.

Eerder maakte dr. Rudolf Philips een terreinverkenning van de migratie in Maastricht en Zuid-Limburg in de tijd daarvoor, vanaf de achttiende eeuw tot en met de Franse tijd.⁶ Het migratieverkeer ging vooral na 1770 een grotere rol spelen dankzij de economische voorspoed in Maastricht. De Luiks-Staatse stad was in de achttiende eeuw, afgezien van de Franse belegering en bezetting in 1748-49, een 'oase van rust'. Er werd volop gebouwd aan de vestingwerken en het garnizoen dat omvangrijk was, bracht heel wat geld in het laatje. Opmerkelijk groot was het migratieverkeer met Staats-Brabant en met andere gewesten in de Republiek. De migratiestroom op middellange afstand hield ook wel verband met Aken, Gulik en de Rijnlandse gewesten ten oosten en het Land van Loon ten westen van Maastricht.

Het migratieverkeer met het Luikerland was echter relatief bescheiden. Dat blijkt uit genealogische gegevens, maar ook uit de Maastrichtse en Luikse poorterboeken, waarin nieuwe burgers werden geregistreerd.⁷ Ondanks de toenemende welvaart was de migratie van de stad Luik naar Maastricht niet meer zo hoog als in de zeventiende eeuw. De Luikenaren maakten in de achttiende eeuw 2 procent uit van het totale aantal nieuwe poorters, in plaats van 7 procent in de eeuw daarvoor.⁸ In werkelijkheid was de omvang van de migratie vanuit Luik naar Maastricht waarschijnlijk wel wat groter. Loonarbeiders, ambachtsgezellen, handwerkers en bezitlozen zijn niet meegeteld, want de onderlaag van de stedelijke samenleving komt niet voor in de burgerboeken.⁹ Meer dan globale tendensen kan men uit de burgerboeken niet afleiden.

Dat geldt a fortiori voor de Luikse poorterregisters, die zeer incompleet zijn overgeleverd.¹⁰ In de zeventiende en achttiende eeuw, een periode van bijna tweehonderd jaar, hebben slechts 17 Maastrichtenaars in Luik het burgerrecht verkregen. Op een totaal van 1.522 ingeschreven nieuwkomers is dit een verwaarloosbaar getal.

Voorlopig kunnen we concluderen dat er onder het *Ancien Régime* geen sprake was van een intensief migratieverkeer van Maastricht naar Luik en omgekeerd. De politieke binding ten spijt was de Luiks-Staatse stad, gezien in het perspectief van de migratie, meer georiënteerd op de Republiek en het Rijnland, hetgeen natuurlijk niet uitsluit dat er met Luik economische, culturele, meer in het bijzonder kerkelijke en intellectuele betrekkingen werden onderhouden, maar daar gaat het hier niet om.

DE FRANSE TIJD

In de Franse tijd maakten Maastricht en Luik deel uit van hetzelfde keizerrijk, de een als hoofdstad van departement Nedermaas, de ander als hoofdstad van het departement Ourthe. Men zou zich kunnen voorstellen dat beide Maassteden sindsdien meer op elkaar betrokken zijn geraakt, maar daar is nog weinig onderzoek naar gedaan. Het staat vast dat nogal

wat Franstalige ambtenaren het Maastrichtse bestuursapparaat kwamen versterken, maar deze functionarissen kwamen blijkens hun geboorteplaats veelal uit Frankrijk zelf.¹¹ Zij vervingen de inheemse ambtenaren die zoveel tegenwerking kregen vanuit de bevolking dat ze hun functies neerlegden.¹² Ook de Franstalige migranten die in 1792 in het Maasgebied verzeild raakten op de vlucht voor het geweld van oorlog en revolutie, waren autochtone Fransen.¹³ Vooralsnog zijn er geen aanwijzingen voor een intensivering van het migratieverkeer tussen Maastricht en Luik in de tijd van Napoleon.

DE NEGENTIENDE EEUW

De ontwikkeling van Maastricht als industriestad in de negentiende eeuw gaf de trek naar Maastricht nieuwe impulsen. Toch heeft de industrialisatie over het algemeen niet geleid tot het aantrekken van vreemd volk van elders, althans niet in die mate zoals later in de Mijnstreek het geval was. Het gros van de industriearbeiders kwam uit Maastricht zelf of uit de omliggende dorpen. De geboorteoverschotten waren zo groot dat de arbeidsreserve nooit uitgeput raakte.

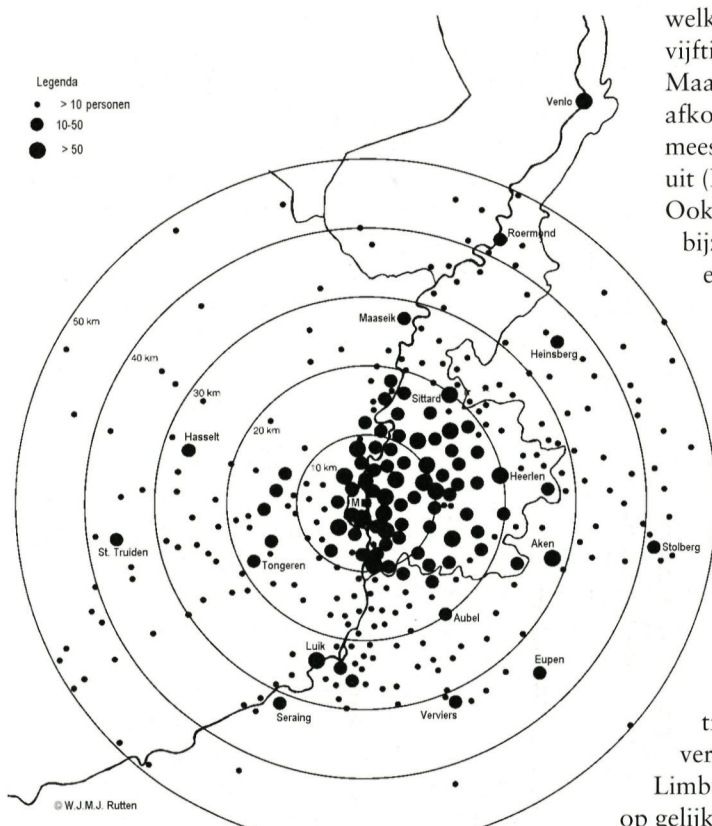
Het aantrekken van vreemde arbeiders bleef beperkt tot de vaklieden. Pie Regout (1801-78), de grondlegger van het Maastrichtse fabrieksimperium, haalde zijn glasblazers, -slijpers en graveurs weg bij zijn Waalse concurrent, de glas- en kristalfabriek van Val-Saint-Lambert in Seraing-sur-Meuse, gelegen negen kilometer stroomopwaarts vanaf het centrum van Luik. Deze vaklui kwamen veelal oorspronkelijk uit Vonêche, een dorp van nog geen achthonderd inwoners (anno 1840) in de provincie Namen, waar een beroemde kristal- en glasblazerij had gestaan. De *Cristallerie de Vonêche* verschaftte ooit werk aan vijfhonderd werklieden, maar de manufactuur moest in 1830 zijn poorten sluiten. Via Seraing zijn deze Naamse vaklieden in Maastricht terechtgekomen.¹⁴ Ook de vaklieden voor de aardewerkfabriek van Regout, onder andere de ovenstokers werden uit het buitenland gehaald. De meeste pottenbakkers en porseleinschilders kwamen uit Andenne, in de provincie Namen. Ook de spijkerfabriek van de gebroeders P. en T. Regout & J.G. Lambriex, opgericht in 1834 was aangewezen op Luikse vaklieden. Ze kwamen vooral uit de plaatsen in de omtrek van Luik zoals Bellaire, Beyne, Chaudfontaine, Jupille en Vaux-sous-Chèvremont. De spijkersmeden werden weggelokt door een hoger loon te betalen dan in België. Bovendien hadden ze vrij wonen.¹⁵ Petrus Regout had ook nog een geweerfabriek, opgericht in 1842. De geweermakers waren afkomstig uit de Luikse wapensmederijen.¹⁶

Zoals zo vaak, gingen immigratie en een zekere mate van ruimtelijke segregatie hand in hand. Blijkens de volkstelling van 1840 woonden de Waalse arbeiders op een kluitje in het Boschstraatkwartier, in panden die door de werkgever gratis ter beschikking waren gesteld.¹⁷ De helft van de bewoners van de Maastrichtse Boschstraat was import; ongeveer eenderde van die alloctonen kwam uit de Franstalige gebieden. Niet zelden brachten

deze buitenlandse arbeiders hun gezin mee. Dat blijkt uit de geboorteplaatsen van de kinderen, zoals die vermeld staan in het volkstellingsregister. De oudere kinderen waren in Wallonië geboren, in plaatsen als Vonèche, Seraing en Luik, terwijl de jongere broers en zussen in Maastricht ter wereld kwamen.

De Waalse kolonie in het Boschstraatkwartier telde ruim driehonderd mannen, vrouwen en kinderen. Maar ook her en der verspreid over de stad woonden er nog immigranten uit Wallonië. Hun sociale profiel was minder proletarisch dan dat van hun landgenoten in het Boschstraatkwartier, want er zat bijvoorbeeld ook een advocaat, een rechter, een lakenfabrikant en een horlogemaker tussen. Maastricht telde anno 1840 alles bij elkaar achthonderd burgers van Waalse afkomst, een kleine 4 procent van de bevolking. Het leeuwendeel, ruim vijfhonderd, kwam uit de *provincie* Luik, waarvan bijna tweehonderd uit de *stad* Luik. De overigen kwamen uit de Waalse provincies Namen, Henegouwen en Luxemburg. Ook de Zuid-Brabantse import heb ik voor de helft erbij gerekend, waarbij ik voor het gemak heb aangenomen dat er evenveel Waalse als Vlaamse migranten uit deze provincie kwamen.

Herkomst van de bevolking van Maastricht naar geboorteplaats. Anno 1840
Bron: GAM, Registers volkstelling 1840

Cartogram 1 laat zien uit welke plaatsen in een straal van vijftig kilometer rond Maastricht de immigranten afkomstig waren. Verreweg de meeste immigranten kwamen uit (Nederlands) Zuid-Limburg. Ook Belgisch Limburg, in het bijzonder de Maaskant was een belangrijk rekruteringsgebied van nieuwkomers. Pas op de derde plaats kwam de provincie Luik. Gelet op de dichtheid van de bewoning en de geringe afstand zou men een grotere toeloop vanuit het Beneden-Maasgebied (Basse Meuse) en het Land van Herve verwachten, maar het aantal migranten uit deze contereinen was bescheiden, zeker vergeleken met plaatsen in het Limburgse heuvelland, die toch op gelijke afstand lagen.

Binnen de ring van 10 tot 20 kilometer waren Aubel (18 immigranten) en de gemeenten in de Voerstreek, die toen nog deel uitmaakte van de provincie Luik, de voornaamste plaatsen waarvandaan men naar Maastricht migreerde.¹⁸ Binnen de ring van 20 tot 30 kilometer was Luik verreweg de belangrijkste rekruteringsplaats (190 personen). Kleinere contingenten kwamen uit Jupille (12) en Beyne (11). Eupen leverde 16 immigranten, maar het behoorde destijds nog bij Pruisen. Net buiten de ring van 30 kilometer waren de industriesteden Seraing (42) en Verviers (12) de belangrijkste gemeenten van herkomst. Nogal wat Maastrichtse immigranten kwamen uit de stad Namen (57), Vonêche (57) en Andenne (14), waarvandaan Regout zijn vaklui betrok. Deze plaatsen, op meer dan 50 kilometer van Maastricht, staan niet op deze kaart.

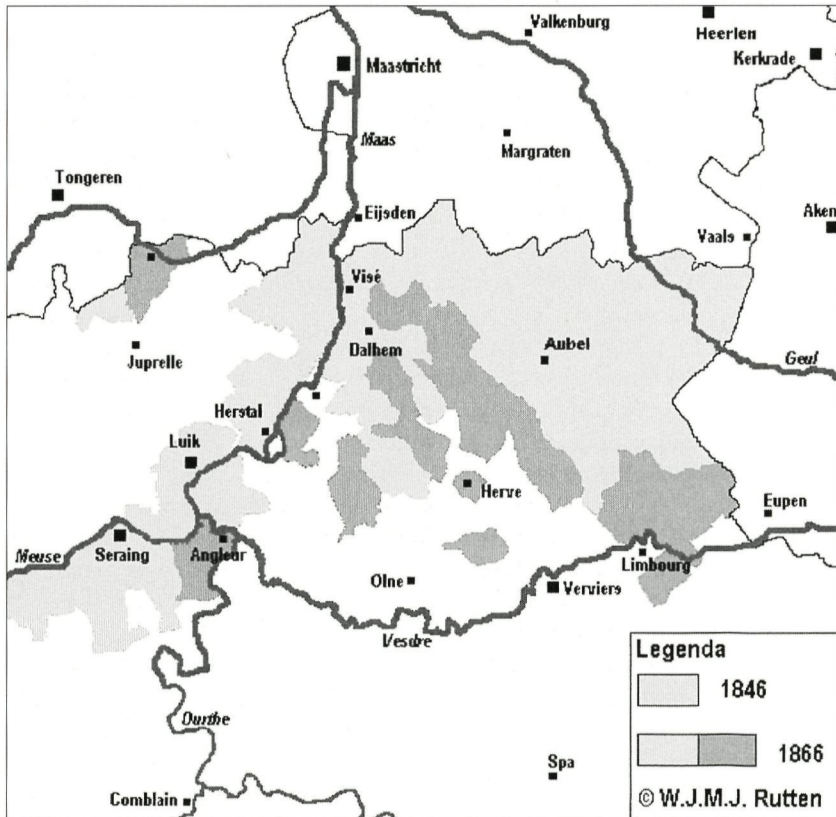
We weten nu hoeveel Luikenaren er rond 1840 in Maastricht woonden. Hoe zat het met de migratie in omgekeerde richting? De provincie Luik was sinds 1800 in de greep van de industrialisatie, met Verviers en Luik als de belangrijkste centra. De bevolking van deze industriesteden groeide explosief door massale immigratie. Historici van de universiteit van Luik hebben sinds 1985 prachtige studies gepubliceerd over de migratie in de tijd van de Industriële Revolutie. Dr. Claude Desama onderzocht Verviers, dr. René Leboutte richtte zich op de industriële zone in het Maasdal tussen Luik en de Nederlandse grens en dr. Suzy Pasleau nam Seraing, voorstad van Luik, voor haar rekening.¹⁹ Uit hun studies blijkt dat het gros van de arbeiders werd gerekruteerd uit een gebied met een straal van niet meer dan 15 kilometer rond de industriële centra.²⁰ De Nederlandse grens lag zeker 10-15 km verderop, waardoor Limburg buiten de kern van het rekruteringsgebied lag. Eigenlijk geldt voor heel het Luikse industriegebied dat de buitenlandse immigratie niet van groot belang was, althans in deze fase van de Industriële Revolutie. De twintigste eeuw is een heel ander verhaal. Alleen de Basse-Meuse, de zone stroomafwaarts vanaf Argenteau tot aan de Nederlandse grens bij Visé, betrok iets meer immigranten uit Limburg en Nederland. Ondanks de nabijheid was het Nederlandse aandeel in de totale bevolking van de Basse-Meuse in 1846 toch maar 4 procent. Pas als we de taalgrens oversteken en in de Voerstreek belanden, neemt het Nederlandse aandeel flink toe naar 15 procent en meer.

Ook in Seraing, de *boom town* in het Luikse industriebekken, was het Nederlandse contingent klein. In 1846 telde Seraing 10.540 inwoners, waaronder 113 Nederlanders, 67 mannen en 46 vrouwen. Er waren relatief veel Limburgers bij (78 procent). Op den duur werden het er steeds meer. In 1866 zaten er 211 Nederlanders in Seraing. Ik heb de indruk dat de Limburgers onder hen veelal retourmigranten waren, kinderen van Waalse families, maar geboren in Maastricht toen vader in dienst was van de glas- en aardewerkfabrieken van de firma Regout.²¹ Dit strookt ook met de uitkomsten van het onderzoek van drs. Constance van Es naar de migratie te Maastricht 1850-1920. De meeste migranten vertrokken binnen één jaar weer naar elders.²²

De buitenlandse migratie naar de stad Luik is onderzocht door Dominique Hanson.²³ De Nederlandse migratie naar Luik, zegt Hanson, is altijd belangrijk geweest vanwege de nabijheid van Maastricht, dat voor Nederlanders als een tussenstation functioneerde op de route naar Luik. Volgens de volkstelling die in 1846 in België is gehouden, leefden er in Luik meer Nederlanders dan Duitsers of Fransen. De stad telde 1.978 Nederlanders, dat is 2 à 3 procent van de bevolking. Hoeveel er daarvan oorspronkelijk uit Maastricht kwamen, is aan de hand van de statistieken niet vast te stellen. Wel kunnen we eruit afleiden dat de Nederlandse immigranten in Luik voornamelijk uit Limburg kwamen, uit 'le Limbourg cédé', zoals het Nederlandse gedeelte van Limburg nog heel lang werd betiteld in officiële Belgische uitgaven. De Limburgers domineerden de Nederlandse kolonie in Luik. Hun contingent telde 1.400 personen, 70 procent van het totaal.

Er gingen bijna drie keer zoveel Limburgers (1.400) naar Luik als omgekeerd inwoners van de provincie Luik (500) naar Maastricht. De aantrekkingskracht van Luik op de Limburgers was groter dan die van Maastricht op de mensen in het Luikerland. 'De vurige stede' had dan ook veel te bieden: niet alleen werkgelegenheid in de fabrieken en mijnen, die overigens net

Gebieden in de provincie Luik met 1 procent of meer inwoners van Nederlandse afkomst. Situatie 1846 en 1866
Bron: Volkstellingen Koninkrijk België

buiten de stad waren gevestigd, maar ook werkgelegenheid in de handel en dienstverlening. Evenals Brussel en Antwerpen was Luik een belangrijke markt voor Limburgse dienstbodes. Bovendien was het een cultuurcentrum van betekenis. Sinds 1817 had Luik een universiteit. Ook het Luikse rooms-katholiek grootseminarie werd door Limburgse priesterstudenten bezocht.²⁴

Tot zover wat de Luikse historici te melden hebben over de Nederlandse migratie naar de provincie Luik. Zij hebben zich vooral geconcentreerd op de industriegebieden. Om het beeld te completeren is voor heel de provincie Luik in kaart gebracht waar de Nederlanders zaten. Mijn bron is de volkstelling van 1846 (zie cartogram 2). Alle gemeentes waar het aandeel van de Nederlanders uitkwam boven 1 procent zijn gearceerd. De kaart laat zien waar de Nederlanders zoal terecht kwamen. Natuurlijk in het Luikse industriebekken, maar ze concentreerden zich ook in het Land van Herve, een agrarisch gebied, met veel huisnijverheid.

We weten nu hoe de contouren van het migratiegebied eruit zagen rond 1840-1850. Hoe heeft 'le champ migratoire', waar onze Luikse collega's zoveel over geschreven hebben, zich na 1850 verder ontwikkeld? Eerst behandel ik de migratie van Luik naar Maastricht en daarna de stroom in omgekeerde richting.

In de tweede helft van negentiende eeuw liep het percentage van de Maastrichtse bevolking dat in België was geboren terug met meer dan helft. Van bijna 9 procent in 1840, via 6 à 7 procent rond 1860 naar minder dan 3 procent rond 1890. In andere Limburgse gemeenten deed hetzelfde verschijnsel zich voor.²⁵ Deze 'ontmenging van de naties', zoals ik het maar even betitel, is door de geograaf dr. Hans Knippenberg toegeschreven aan de staatkundige scheiding van Limburg in een Nederlands en een Belgisch gedeelte. Hij beschouwt de ontmenging als een symptoom van de integratie van Limburg in het Koninkrijk der Nederlanden.²⁶ Maar wat Maastricht betreft is de verklaring zo eenvoudig niet, want er was ook minder import van Limburgers uit het Heuvelland. Dit blijkt uit onderzoek naar de herkomst van de huwelijkspartners in Maastricht. Tussen 1830 en 1910 werd het een stad van, voor en door Maastrichtenaren. Op de Maastrichtse huwelijksmarkt opereerden steeds minder allochtonen, of ze nu uit het Heuvelland kwamen, uit 'Holland' of uit het buitenland. Het blijkt dat van de mensen die rond 1830 in Maastricht trouwden iets meer dan vijf procent van Waalse afkomst was. Aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog - rond 1910 - blijkt nog maar 2,5 procent van de bruidegoms en minder dan één procent van de bruiden uit Wallonië afkomstig te zijn.²⁷ Huwelijken tussen personen uit Maastricht en personen uit Wallonië kwamen niet zo vaak voor als Kemp suggereerde.

Hoe is deze ontwikkeling te verklaren? De reductie van de omvang van het garnizoen sinds de opheffing van de vesting in 1866 is in ieder geval een factor van betekenis geweest. Het garnizoen was van oudsher samengesteld uit soldaten en officieren uit alle windstreken. Daar komt nog een andere factor van sociaal-economische aard bij: op den duur was het voor de Maastrichtse industrie niet meer nodig vaklieden uit het buitenland te halen, eenvoudig omdat zij hun kennis en vaardigheden hadden overgedragen aan de rest van het personeel. Al in 1840 hadden zeker vijf jonge glasslijpers van Maastrichtse origine het vak onder de knie. Deze tendens zette zich voort. De fabrikanten Clermont & Chainaye, die in 1851 nog een aardewerkfabriek in Maastricht oprichtten, rekruteerden hun vaklieden uit het personeelsbestand van concurrent Regout. Import van arbeidskrachten uit het buitenland was niet meer nodig. Dit blijkt ook uit de samenstelling van het personeelsbestand van de Société Céramique anno 1910. Het personeel kwam voornamelijk uit Maastricht of het waren pendelaars uit dorpen in de directe omgeving, zoals Amby, Borgharen, Heer en Heugem. De Luikse arbeiders zijn op de vingers van twee paar handen te tellen: nog geen twee dozijn was van Waalse afkomst, waarvan er zeven geboren waren in de stad Luik. Op een vlottend bestand van bijna drieduizend werknemers is dat een gering percentage. Er waren trouwens geen pendelaars onder deze buitenlanders. Zij hadden zich allemaal metterwoon gevestigd in Maastricht of directe omgeving.²⁸

Of de rijksgrens, zoals Knippenberg suggereert, al vóór de Eerste Wereldoorlog steeds meer een barrière begon te worden, hetgeen zou verklaren waarom de toeloop van vreemdelingen stagneerde, is nog maar de vraag. Als dat waar is, dan zou men ook aan de Belgische kant van de grens er iets van hebben moeten merken. Hoe heeft de Nederlandse migratie naar België zich na 1850 ontwikkeld? Het aandeel van de Nederlanders onder de bevolking van België blijft tot de wisseling van de negentiende en de twintigste eeuw ongeveer op hetzelfde niveau staan. Per 1.000 inwoners komen er 7 à 8 oorspronkelijk uit Nederland. Kijken we naar afzonderlijke provincies dan ontwaren we grote verschillen (zie tabel 1).

Tabel 1: Nederlanders in België en de Belgische provincies Luik en Limburg, 1846-1930. Absolute cijfers en in procenten van de totale bevolking

Jaar	Prov. Luik			Belg. Limburg			Heel België		
	Man	Vr	%	Man	Vr	%	Man	Vr	%
1846	2.343	2.437	1,1	2.775	2.933	3,1	15.575	15.632	0,7
1856		6.040	1,2		5.466	2,9		33.013	0,7
1866	3.690	4.064	1,4	2.204	2.596	2,5	15.625	18.229	0,7
1880	4.359	4.787	1,4	2.109	2.119	2,0	18.699	22.692	0,7
1890	5.107	5.691	1,4	1.851	2.160	1,8	20.847	26.612	0,8
1900	5.071	6.086	1,4	1.925	2.296	1,8	24.016	30.475	0,8
1910		11.231	1,3		4.406	1,6		64.660	0,9
1920		6.784	0,8		3.358	1,1		47.248	0,6
1930		9.505	1,0		6.168	1,7		74.060	0,9

Bron: Volkstellingen van het Koninkrijk België

Opmerkingen: De percentages hebben betrekking op mannen en vrouwen samen.

Met 'Nederlanders' worden bedoeld inwoners van België die in Nederland zijn geboren.

Het aandeel van de Nederlanders in de bevolkingen van de provincies Luik en Belgisch Limburg lag voortdurend boven het nationaal gemiddelde, wat gezien de geografische situatie volstrekt logisch is. Belgisch Limburg ziet echter in de tweede helft van de negentiende eeuw het aantal Nederlanders gestaag afnemen. In 1846 waren het er nog 5.700 ofwel 3,1 procent van de bevolking, in 1900 waren het er nog maar 4.221, ofwel 1,8 procent. In de provincie Luik woonden in 1846 nog geen 5.000 Nederlanders, maar hun aantal groeide gestaag tot ruim 11 duizend in 1900 en hield vanaf 1866 gelijke tred met de explosieve bevolkingsaanwas in die provincie. Ook de stad Luik zag het Nederlandse contingent meer dan verdubbelen: van nog geen 2.000 (2,6 %) in 1846 naar bijna 5.300 (3,2 %) in 1910.²⁹ We concluderen dat de rijks grens de migratie naar Luik toen nog geen parten speelde. Er is geen reden om aan te nemen dat men in het verkeer met Belgisch Limburg wel hinder van de grens ondervond.

Welk profiel hadden deze Nederlandse immigranten? Het waren lang niet allemaal Limburgers die het Nederlandse contingent in de provincie Luik kwamen versterken. In 1866 blijken er evenveel immigranten uit Limburg (3.875) afkomstig te zijn als uit andere Nederlandse provincies (3.879). We moeten ook niet denken dat deze Nederlandse immigranten allemaal in de sector van de zware industrie van Wallonië terecht kwamen. Zo waren volgens een telling uit 1876 hooguit 300 Nederlanders werkzaam in

de Luikse steenkoolmijnen.³⁰ De aanwas van de Nederlandse immigranten was tussen 1846 en 1866 vooral opmerkelijk in het arrondissement Verviers (zie tabel 2). Men ziet de Nederlanders als het ware oprukken naar het zuiden (zie cartogram 2). Deze immigranten kwamen overigens vooral uit Nederlands Limburg (tabel 3). We veronderstellen dat in het Land van Herve nogal wat arbeidsplaatsen in de rurale sector beschikbaar kwamen door de massale migratie van de autochtone bevolking naar de textielmetropool Verviers. Blijkbaar werden die plekken ingenomen door boerenknechten en dagloners uit onder andere het (Nederlands) Limburgse heuvelland.

Tabel 2: Nederlanders in de provincies Luik en Belgisch Limburg, per arrondissement in 1846 en 1866. Absolute cijfers en index

Arrondissementen	1846	1866	1866 (1846=100)
	Aantal	Aantal	Index
Luik	3.664	5.695	155
Verviers	951	1.926	203
Huy	101	84	83
Waremme	54	49	91
Hasselt	733	636	87
Maaseik	2.873	2.464	86
Tongeren	2.102	1.700	81

Bron: Volkstellingen van het Koninkrijk België

Hierboven heb ik uiteengezet dat Zuid-Limburg voor Maastricht aan betekenis inboette als rekruteringsgebied van huwelijkspartners. We weten nu ook hoe dat komt. De migratiestroom vanaf het Zuid-Limburgse heuvelland heeft zich in de loop van de negentiende eeuw verlegd in zuidelijke richting over de Belgische grens heen en in oostelijke richting over de Duitse grens heen. Ik denk dat een verlegging van de richting van de migratiestroom ook ten grondslag heeft gelegen aan de zogenaamde ontmenging van de naties langs de grens tussen Nederlands en Belgisch Limburg. De werkers uit Belgisch Limburg vertrokken voortaan en masse naar het Luikerland. Nederlands Limburg was qua werkgelegenheid voorlopig niet meer zo interessant.

Terwijl langs de grens tussen Belgisch en Nederlands Limburg de economische vervlechting afnam, zien wij langs de grens tussen Zuid-Limburg en Luik het tegenovergestelde gebeuren. Vooral in de jaren 1880 tot 1914 was de geografische mobiliteit bijzonder hoog, waarbij opvalt dat de vrouwen een even groot aandeel hadden in deze beweging als de mannen.³¹ Blijkbaar was er in Luik een enorme vraag naar dienstbodes. In de periode 1884-1913 hebben bijna 22 duizend migranten uit Nederland zich in de provincie Luik gevestigd. Per saldo was er een overschot van zo'n vijfduizend mannen en vrouwen. Ruim 17 duizend zijn in de genoemde periode weer teruggegaan naar Nederland. De retourmigratie was omvangrijk. Dit verschijnsel laat zich het best bestuderen door de levensloop te volgen van individuele migranten.³²

Tabel 3: *Nederlanders in de provincies Luik en Belgisch Limburg. Percentages van de totale bevolking in ieder arrondissement; 1846 en 1866*

Arrondissement	In Nederland geboren		Waarvan geboren in Ned. Limburg	
	1846	1866	1846	1866
Luik	1,6 %	2,0 %	1,1 %	0,9 %
Verviers	0,9	1,4	0,5	0,9
Huy	0,1	0,1	0,0	0,0
Waremmé	0,1	0,1	0,1	0,0
Hasselt	0,9	0,8	0,7	0,4
Maaseik	7,8	6,3	5,3	3,1
Tongeren	3,0	2,3	2,7	1,4

Bron: Population: recensement général (15 octobre 1846), Brussel: Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1849 en idem (31 décembre 1866), Brussel: Ministerie van Binnenlandse Zaken, 1870.

HET KEERPUNT: WO I

De Eerste Wereldoorlog zette voorlopig een streep onder de Nederlandse migratie naar België. Het aantal personen met de Nederlandse nationaliteit kelderde in de provincie Luik van bijna 13.000 in 1910 naar amper 5.000 in 1920 (zie tabel 4).³³ Veel Nederlanders keerden veiligheidshalve terug naar hun vaderland. In hun kielzog volgden honderdduizenden Belgische vluchtelingen. De situatie van vóór 1914 heeft zich nooit meer volledig hersteld. Door allerlei formaliteiten te verlangen bemoeilijkten de overheden het internationale personenverkeer. Dit gaf echter niet de doorslag. Belangrijker was de ontwikkeling van de Limburgse economie die

mede door toedoen van de Eerste Wereldoorlog in een stroomversnelling raakte. Vooral de steenkolenmijnbouw in Zuid-Limburg was de motor van de groei. De vraag naar extra arbeidskrachten was enorm. Limburgers hoefden niet meer naar het buitenland uit te wijken om een bestaan op te bouwen. De opkomst van de buurtspoorwegen en een nieuw vervoermiddel als de fiets namen trouwens ook de noodzaak weg om te verhuizen naar de werkplek. Pendelarbeid werd steeds belangrijker. Niet voor niets werden de dienstregelingen van de Belgische buurtspoorwegen ook in (Nederlands) Limburgse couranten afgedrukt.

Tabel 4: Vreemdelingen met de Nederlandse nationaliteit in de provincies Luik en Limburg en in heel België, 1890-1977. Absolute cijfers en in procenten van de bevolking

	Heel België		Prov. Luik		Prov. Belg. Limburg	
1890	56.306	0,9 %	14.364	1,9 %	4.595	2,1 %
1900	63.293	0,9	14.145	1,7	4.716	2,0
1910	71.019	1,0	12.939	1,5	4.902	1,8
1920	39.112	0,5	5.378	0,6	2.757	0,9
1930	65.200	0,8	7.036	0,7	5.258	1,4
1947	63.700	0,7	7.262	0,8	6.640	1,4
1961	50.135	0,5	5.911	0,6	7.129	1,2
1970	61.261	0,6	5.679	0,6	10.913	1,7
1977	71.090	0,7	4.996	0,5	13.989	2,0

Bron: Volkstellingen van het Koninkrijk België; Statistisch Jaarboek van België, uitgegeven door het Nationaal Instituut voor de Statistiek, 98 (1978), p. 43.

Na een licht herstel in de jaren twintig en dertig zette de dalende trend zich voort na de Tweede Wereldoorlog.³⁴ In 1977 woonden er minder dan 5.000 Nederlanders in de provincie Luik. Maar ook daar zijn sociaal-economische factoren debet aan. De regio zag na de Tweede Wereldoorlog zijn aantrekkingskracht op de internationale arbeidsmarkt verschrompelen als gevolg van een langdurige economische crisis. De stad Luik telde in 1961 nog maar 1.319 Nederlanders (0,9 %), een cijfer dat verder afnam naar 901 in 1970 (0,8 %). Pas de laatste jaren is er weer meer belangstelling van Nederlands-Limburgse kant voor vestiging in Luik of omgeving, vooral vanwege de relatief lage prijzen van het onroerend goed.

CONCLUSIE

Het migratieverkeer tussen Maastricht en Luik is in de negentiende en twintigste eeuw, ondanks de geografische nabijheid, nooit heel intensief geweest. Het had niet iets vanzelfsprekends. Onder het Ancien Regime, toen beide steden politiek op elkaar betrokken waren, was het niet veel anders. De vermeende tweetaligheid van Maastricht ten spijt had de migratiestroom de neiging om bij de taalgrens af te buigen naar het oosten en het westen. Toch ging er verkeer over de taalgrens, in beide richtingen. Cultuurverschillen zoals de taal spelen wel een rol, maar als de economische nood maar hoog genoeg is, nemen migranten de taalproblematiek en de andere cultuurverschillen op de koop toe. Eerder constateerde Leboutte hetzelfde in relatie tot de Franse migratie naar de Vlaamse gewesten: 'La proximité culturelle joue également, mais pas prioritairement'.³⁵

- Noten
- 1 P.J.H. Ubachs, *Handboek voor de geschiedenis van Limburg*. Maaslandse Monografieën 63, Hilversum 2000, 346-352.
 - 2 Ubachs, *Handboek*, 20-21.
 - 3 Jos Perry, *De voorman. Een biografie van Willem Hubert Vliegen 1862-1947*, Amsterdam 1994, 35.
 - 4 Ubachs, *Handboek*, 21 (noot 10), 417-418.
 - 5 Mathias Kemp, *De geest in Limburg. Met een inleiding van de Limburgsche Liga*, Sittard 1926, 8-9.
 - 6 Rudolf Philips, *Een terreinverkenning omtrent de omvang en richting van de migratie in Maastricht en Zuid-Limburg tijdens de achttiende eeuw* in: Liber amicorum Edm. M.A.H. Delhougne, Roermond 1982, 137-170.
 - 7 De Maastrichtse burgerboeken zijn uitgegeven door P.J.H. Ubachs, *Nieuwe burgers van Maastricht (14e eeuw-1795)*, Geleen 1993.
 - 8 Dit cijfer betreft alleen nieuwkomers die in de stad Luik waren geboren.
 - 9 P.J.H. Ubachs, *De burgerboeken van Maastricht, 1300-1795*, in: PSHAL 126 (1990) 22-50.
 - 10 Juliette Rouhart-Chabot en Etienne Hélin, *Admissions à la bourgeoisie de la cité de Liège, 1273-1794*, Luik 1962.
 - 11 Volgens de registres civiques van 1806. Zie Philips, *Een terreinverkenning*, p. 155.
 - 12 P.J.H. Ubachs, met medewerking van Ingrid M.H. Evers, *Ongewilde revolutie. Limburgs Maasland onder Frankrijk, 1794-1814*. PSHAL 130, Maastricht 1994, 44. Dr. Ubachs constateert dat een systematisch onderzoek naar de ontwikkeling en samenstelling van het ambtenarenapparaat in het departement Nedermaas nog ontbreekt.
 - 13 Ubachs, *Ongewilde revolutie*, 14-15.
 - 14 A.J.Fr. Maenen, *Petrus Regout 1801-1878. Een bijdrage tot de sociaal-economische geschiedenis van Maastricht*. Bijdragen tot de sociale en economische geschiedenis van het Zuiden van Nederland VII, Nijmegen 1959, 181, 185, 200-201
 - 15 Maenen, *Regout*, 154-157.
 - 16 Maenen, *Regout*, 136-137.
 - 17 GAM, Registers volkstelling 1840.
 - 18 De Voergemeenten waren tezamen goed voor 53 immigranten. Vooral 's-Gravenvoeren (25) en St. Martensvoeren (14) springen eruit.
 - 19 Claude Desama, *Population et révolution industrielle. Evolution des structures démographiques à Verviers dans la première moitié du 19e siècle*. Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fasc. CCXLIII, Luik 1985; René Leboutte, *Reconversions de la main-d'oeuvre et transition démographique. Les bassins industriels en aval de Liège XVIIe-XXe siècles*. Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fasc. CCLI, Luik 1988; Suzy Pasleau, *Industries et populations: l'enchaînement des deux croissances à Seraing au XIXe siècle*. Bibliothèque de la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Liège, Fasc. CCLXXV, Luik 1998.
 - 20 Desama, *Population et révolution industrielle*, 175-176, 192-193; Leboutte, *Reconversions de la main-d'oeuvre*, 454-467; Pasleau, *Industries et populations*, 231-248.
 - 21 Dit blijkt uit een vluchtig onderzoek in de demografische databank van Seraing die ik met instemming van de collega's in Luik mocht raadplegen.
 - 22 Constance van Es, *Migratie te Maastricht 1850-1920*, Nijmegen: doctoraal scriptie Katholieke Universiteit, Nijmegen 1980, 97-102.

- 23 Dominique Hanson, *L'immigration étrangère à Liège dans la première moitié du XIXe siècle*, Mémoire de Licence, Université de Liège, Luik 1974; Dominique Hanson, *L'immigration étrangère à Liège (1920-1975): endogamie matrimoniale?*, in: Actes du colloque international amour et mariage en Europe, Luik: Musée de la vie Wallonne et Ministères de la culture belges, 1978, 192-205.
- 24 A.P.J. Jacobs, *Limburgse priesters in het bisdom Luik*, in: Régis de la Haye e.a. red., *Religie aan de grens. Aspecten van de Limburgse kerkgeschiedenis*, Delft 1997, 125-141.
- 25 W.J.M.J. Rutten, *Huwelijk en partnerkeuze in een grensstad (ca. 1830-1910). Verschuivingen in de herkomst van huwelijkspartners te Maastricht vóór en ná de scheiding van de beide Limburgen*, in: Eenheid en scheiding van de beide Limburgen. Maaslandse Monografieën 47, Leeuwarden-Maastricht, 1989, 95-124. Zie met name de cartogrammen op blz.100-101.
- 26 Hans Knippenberg, *The incorporation of Limburg in the Dutch state*, in: Hans Knippenberg en Jan Markusse ed., *Nationalising and denationalising European border regions, 1800-2000*, Dordrecht etc. 1999, 39-60.
- 27 Rutten, *Huwelijk en partnerkeuze*, 103-110.
- 28 SHCL, archief Société Céramique, deel 'Bevolking' voorl. nr. 377, jaren 1900 -10.
- 29 Hanson, *L'immigration étrangère (1920-1975)*, 192.
- 30 J. Van Scherpenzeel Thim, *Rapport sur la situation de l'industrie minérale et métallurgique dans la province de Liège pendant l'année 1876*, Luik 1877, 31-32, geciteerd bij René Leboutte, *Le livret d'ouvrier dans la province de Liège. Une source méconnue en histoire sociale. Présentation et premiers résultats d'exploitation*. Collections d'Etudes publiées par le Musée de la vie Wallone 5, Luik 1988, 45. Anno 1876 waren in totaal 25.773 arbeiders in de Luikse mijnindustrie werkzaam waarvan 77,7 % van Waalse herkomst, 13,3 % Vlaams, 5,5 Duitsers en 2,5 % (643 personen) Nederlanders en Luxemburgers. De laatste zullen de Nederlanders in getal wel hebben overtroffen.
- 31 René Leboutte, *Les migrants en Wallonie, 1846-1939. Approche statistique*, in: Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis/ Revue Belge d'Histoire Contemporaine 21 (1990) 1-2, 303-349, aldaar 310-314.
- 32 Event history analysis is een methode die bijvoorbeeld wordt beproefd in het proefschrift van dr. Muriel Neven over het Land van Herve in de tweede helft van de negentiende eeuw. Voor een synopsis van deze studie zie Muriel Neven, *'Dynamique industrielle et reproduction familiale au sein d'une société rurale. Le Pays de Herve dans la seconde moitié du XIXe siècle'*, Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis/ Revue Belge d'Histoire Contemporaine 30 (2000), 311-315.
- 33 De verschillen tussen de tabellen 1 en 4 komen voort uit een verandering van de definitie van 'Nederlander'. De tabellen 1-3 verstaan onder 'Nederlanders' niet-oorspronkelijke inwoners van België die in Nederland zijn geboren, ongeacht hun nationaliteit. Tabel 4 verstaat onder Nederlanders: vreemdelingen in België met de Nederlandse nationaliteit, ongeacht het land waar ze geboren zijn.
- 34 Mike L. Samson, *De grensmigratie van Nederland met Duitsland en België na 1960. Een vooronderzoek*, Den Haag: Europees Onderzoeksinstituut voor Ruimtelijke Ordening en Stedebouw, 1979).
- 35 Leboutte, *Les migrants en Wallonie*, 308.